

УДК 821.161.2 – 32.09

В. В. Кизилова

Державний заклад «Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка»

**Школа в українській прозі ХХ ст. для і про дітей:
соцреалістичний кордон і художня дійсність**

Кизилова В. В. Школа в українській прозі ХХ ст. для і про дітей: соцреалістичний кордон і художня дійсність. У статті розглянуто специфіку інтерпретації теми школи в українській літературі ХХ ст. для і про дітей. Наголошено на її витоках (творчість Г. Сковороди, Т. Шевченка, П. Куліша, І. Франка, Б. Грінченка). Своєрідним містком між до- і радянським періодом стала творчість С. Васильченка. Життя школи як історія радянського суспільства, про щасливе комуністичне майбутнє постає зі сторінок творів О. Донченка, Ю. Збанацького, О. Копиленка й ін., що стали яскравим зразком літератури соцреалізму. Виразно резонує доробок Г. Тютюнника, В. Близнеця, А. Дімарова, Н. Бічуї, художнє мислення яких виходило за соцреалістичні кордони й витоками своїми сягало внутрішнього світу людини. Письменники долали творчі стереотипи, вважали дитячий світ альтернативою панівному офіціозу. Їхня творчість не належить певному часу, а й нині зберігає свою актуальність.

Ключові слова: література для і про дітей, проза, тема школи, соцреалізм, канон, свобода.

Кизилова В. В. Школа в украинской прозе ХХ ст. для и о детях: границы соцреализма и художественная действительность. В статье рассматривается специфика интерпретации темы школы в украинской литературе ХХ ст. для и о детях. Акцентируется внимание на ее истоках (творчество Г. Сковороды, Т. Шевченко, П. Кулиша, І. Франко, Б. Гринченко). Свообразным мостом между до- и советским периодом стало творчество С. Васильченко. Жизнь школы как история советского общества, о счастливом коммунистическом будущем изображена в произведениях О. Донченко, Ю. Збанацкого, А. Копиленко и др., которые стали образцом литературы соцреализма. Им резонирует творчество Г. Тютюнника, В. Близнеца, А. Димарова, Н. Бичуи, художественное мышление которых выходило за соцреалистические границы и апеллировало к внутреннему миру человека. Писатели одолевали творческие стереотипы, считали мир детства альтернативой господствующему официозу. Их творчество не принадлежит конкретному времени, а и сегодня сохраняет свою актуальность.

Ключевые слова: литература для детей и о детях, проза, тема школы, соцреализм, канон, свобода.

Kyzylova V. V. School in Ukrainian prose of XX century for and about children: bounds of socialist realism and artistic reality. The article is about interpretation's specificity of the school theme in Ukrainian literature of XX century for and about children. It is stressed on its sources (works of G. Skovoroda, T. Shevchenko, P. Kulish, I. Franko, B. Hrinchenko). The distinctive bridge between pre- and Soviet period was works of S. Vasylychenko. School life as a history of Soviet society, about happy communist future appears from the pages of works of O. Donchenko, Y. Zbanatskyi, A. Kopylenko and others, that have become a bright example of literature of socialist realism. The works of H. Tiutiunyk, V. Blyznets, A. Dimarov, N. Bichuya resound expressively, as their artistic thinking exceeds the bounds of socialist realism and appeals to the human's inner life. The writers used to overcome creative stereotypes, consider child's world as alternative to the ruling officialism. Their works don't belong to the certain time, they are urgent nowadays too.

Key words: literature for and about children, prose, school theme, socialist realism, canon, freedom.

Розмірковуючи над українським літературним процесом ХХ ст., Г. Грабович звернув увагу на понад 70-літній радянський тоталітарний експеримент, пов'язаний з відсутністю в суспільстві політичної свободи. На думку дослідника, цей факт свідчить про розвиток літератури не «під опікою советської влади», не завдяки їй, а попри неї або всупереч їй. Тоталітарна влада, на думку дослідника, за своєю суттю не може мати позитивного стосунку до вільної творчості й вільної уяви: «партія не веде на подвиги народ і тим паче вона не веде творців». Усе, що розвивалося під її покровом, було посередністю або попросту поганою літературою. «То один із найстрашніших аспектів цієї такої довготривалої кризи – примусове співіснування якісного з

поганим, правдивого з фальшивим» [4:44]. Очевидним наразі постає зміщення кризи в літературі цього періоду з виміру свободи на вимір якості.

Означені вище тенденції, на глибоке переконання, стосуються як загального літературного потоку, так і сегменту української літератури для дітей та юнацтва, котра в радянський період зазнала найбільш потужної опіки прокладних інституцій. У 30-ті роки ХХ ст. її було офіційно проголошено могутньою зброєю соціалістичного виховання. «Дитяча книга має бути по-більшовицьки бадьорою, такою, що закликає на боротьбу й перемогу. У яскравих образних формах дитяча книжка має показувати соціалістичну переробку країни й людей та виховувати дітей в дусі пролетарського інтернаціоналізму», – йшлося в одній із постанов 30-х років ХХ ст. [10:157].

Наслідком цього став ретельний вибір (відбір) пріоритетних (актуальних, злободенних) тем у літературі. Якщо в «дорослій» літературі «офіційно заохочуваними й нав'язуваними пріоритетами одержавленого літпроцесу» (В. Дончик) стали «колгоспна проза», «робітничка тема», «ділова людина», то в літературі для юного читача цим пріоритетом стала т. зв. шкільна проза – штучне жанрове утворення, що акумулювало в собі комплекс тем, так чи інакше прив'язаних до топосу школи: стосунки дітей у колективі, з учителями, з батьками, вибір майбутньої професії, пригоди на канікулах тощо. Теоретико- й історико-літературні студії (О. Будугай, С. Іванюк, Н. Резніченко, Р. Стаднійчук, Н. Сидоренко) наголошують на факті зародження й становлення шкільної прози як такої, що мала б обслуговувати більшовицький режим і настанови комуністичної партії, на перші пореволюційні десятиліття (див. про це: [7:421]), утім тему школи вкупі з освітніми питаннями зачіпали І. Франко, М. Коцюбинський, Б. Грінченко, тему вибору професії порушував свого часу ще Г. Сковорода. Т. Шевченко й П. Куліш працювали над створенням підручників для недільних шкіл («Буквар південноруський», «Грамматка»). Отже, в статті йтиметься про художнє наповнення текстів ХХ ст. для і про дітей, що були створені в радянську добу й репрезентували шкільний дискурс.

Своєрідним містком між до- і радянським періодом стала творчість С. Васильченка («Авіаційний гурток», «Олив'яний перстень», «Приблуда»). Попри ідеологічні нашарування, пов'язані із зображенням соціалістичної дійсності, письменник у творах про школу здебільшого лишався майстром психологічного заглиблення у внутрішній світ персонажів, який уміє передати найпотаємніші порухи душі, напруження й драматизм ситуації через асоціації з явищами природи, романтично освітити думки й почуття юних героїв на тлі реалістичних картин буття.

В оповіданні «Приблуда» будні дитячого притулку постають комплексом чуттєвих вражень, що синтезуються зі станами природи: «...Гу-гу! – трубить над ним вітер, бляхою гримить...Гу-гу!.. А осінь угорі темні хмари над ним у отару зганяє, хмари дощем його січуть холодним, хмари дощем його поливають. А кругом його – смітник, кругом бур'яни сухі свистять, кругом дерева» [3:166].

Під цими темними хмарами не менш темним, брудним і обідраним постає приміщення дитячого будинку: у ньому по троє сплять на одному ліжку, немає ні білизни, ні чобіт, ані крихти хліба. У хаосі революційних буднів до його проблем байдуже практично всім, за винятком педагогів, які не лишилися осторонь безпритульних дітей. Параска Калістратівна віддана дітям і свято вірить, що в майбутньому всі її вихованці будуть великі люди

(«оцей буде професор, а цей – інженер, а оця і оцей – це будуть артисти» [3:169]). «Висока, огрядна, в мужичих чоботях, голос, як труба, іде, як буря...» [3:172], завідувач дитячого притулку зайнята його побутовими проблемами. Вона свариться до хрипоті з державними установами, вимагаючи їжі для дітей-сиріт, випрошує для них одяг і ліки, дбає про ремонт даху. Душа її «застібнута на всі гудзики», і лише діти спроможні викликати в жінки щирі почуття. Побачивши кумедного «музиканта» Мишка, якого діти гуртом ховали в притулку, його подряпане схудле тілце без сорочки, Параска дає волю своїм емоціям – вона плаче, а це є знаком позитивного вирішення долі хлопчика: «Всі дух затаїли – ждуть. Швидко одвів до дверей голову, очі блищать, радісний. Стиха: / – Не журися, Мишко, – діло, здається, буде: реве! / Всі нишком: / – Реве? / – Так реве, так реве, аж захлинається! Аж ніс їй почервонів! Витре носа хусточкою та й знову! / Невитримана радість, мов на крилах, підняла всіх, завертіла, тихо, без гуку» [3:174]. С. Васильченко в зображенні характеру героїні вдався до відтворення потоку емоцій, плин яких дозволяє відкрити читачеві її тонку душевну організацію, внутрішній світ, почуття й переживання.

Соцреалізм як тоталітарний проект, спосіб оприявлення дискурсу радянської влади, що 1934 року був проголошений основним методом радянського мистецтва, став одним із механізмів централізації, уніфікації та канонізації ідеологізованої літературно-художньої практики. Основний зміст творів про школу, що віднайшли свою прописку в 30 – 50-ті роки минулого століття, зводився до оспівування «нового світу й торжества радянської влади», а їх сюжети виявляли референтний потенціал соцреалізму, пов'язаний із педагогізацією естетики [12:7].

Типовим прикладом «соцреалістичної» повісті про школу є диалогія О. Копиленка «Дуже добре» та «Десятикласники». Історію колективу класу (Кіра Коваль, Аркадій Троян, Володимир Порада, Марко Бубир, Маруся Рожко, Руфа та ін.), їх батьків (Ніна Троян, Ганна і Максим Коваль), учителів (Чернуха, Курокут, Пещера) автор подає як історію радянського суспільства з актуальними на той час проблемами: боротьбою з міщанством і пристосуванством, хабарництвом і кар'єризмом, а головне – за щасливе комуністичне майбутнє, нероздільно пов'язане з комуністичною партією. І хоча письменник намагався пунктирно накреслити коло проблем, що лежать в іншій площині, зокрема біль і страждання дівчини-підлітка, покинутої матір'ю заради чоловіка, почуття першої закоханості, морального вибору, – усе ж обраний письменником стиль «соцреалізму» не давав можливості розкрити їх глибоко й переконливо. Давалися знаки вимоги конструювання « нової

людини», яка «все своє свідоме життя віддала партії, боротьбі, роботі для побудови сонячного життя на землі під прапором, залитим кров'ю багатьох поколінь. Серце її б'ється тому, що існує ця партія, країна...» [9:128].

Суголосними діалогії О. Копиленка стали повісті «Наші тайни» Ю. Смолича, «Школа над морем» О. Донченка, його роман «Золота медаль». Своїми творами письменники намагалися «переконати читача в тому, що він здатен подолати будь-які перешкоди, що радянській людині, навіть зовсім юній, підвладно все» [7:420].

Роман «Золота медаль» О. Донченка виводив читача за звичне (для доби його написання) коло батальних сюжетів, мовлячи про десятикласників, які стоять на порозі дорослого життя. Значна увага тут приділена проблемі вибору майбутньої професії, а головне – особистої долі, яка, на думку головних героїв роману, невіддільна від комсомолу й комуністичної партії. Марійка Поліщук, Юлія Жукова, Ніна Коробейник – три подружки-однокласниці, які упродовж шкільного життя були «нерозлийвода» й, очевидно, пережили багато цікавих і захоплюючих моментів, у романі займаються насамперед перевихованням морально несвідомих типів, дбають про обличчя комсомольського активу школи, а їх головне завдання – «бути в перших рядах відмінників, <...> виховувати в собі силу волі, покласти край нехлюйству в своїй роботі, вишкребти з своєї істоти до останку лінощі...» [6:31].

Герої роману О. Донченка яскраво репрезентують у літературі для дітей та юнацтва формулу позитивного героя «соцреалізму». Ніна, Юлія, Марія за свій головний обов'язок вважають наполегливе відмінне навчання, а їх мрії про майбутнє нероздільно пов'язані з долею радянської Батьківщини й комуністичної партії. У їхньому конструюванні О. Донченко унікав психологічної розробленості характерів, пропонуючи як альтернативу гіпертрофовану комуністичну ідеологію, що превалює в усіх діях і вчинках: вчать на відмінно не тому, що прагнуть пізнати світ, а тому, що цього вимагає партія, мріють не про романтичні пригоди, модний одяг (що так природно для дівчат юнацького віку), а про те, як у майбутньому будуть вступати до лав комуністичної партії тощо. Навіть традиційна для підлітково-юнацької літератури тема кохання розробляється О. Донченком у романі в звичному для літератури «соцреалізму» ключі: перше почуття у Віктора Перегуди до Юлії Жукової виникає через те, що дівчина своїми вчинками схожа на Зою Космодем'янську, має правильні хороші думки, а головне – любить свою Батьківщину, «єдину в світі!» [6:177].

Роман «Золота медаль» є яскравим зразком літератури «соцреалізму», яка «сумлінно

виконувала щораз нові накреслення та заклики партії» [8:210]. Його ідейні настанови вивисувалися над характерологічною розкутістю, психологічною багатогранністю, умінням вдивлятися в душі підлітків, чим, зрештою, якраз і має характеризуватися романне мислення.

Вірним державному й партійному замовленню у творах на шкільну тематику був Ю. Збанацький (повісті «Курилові острови», «Героподвія», «Морська чайка» та ін.). Культовими в них стали образи мудрих дорослих, педагогів, які своїми порадами, особистим прикладом спонукають вихованців до правильних висновків, реалізуючи в такий спосіб концептуальне положення «соцреалізму» – зображати життя в його «революційному розвитку». Співаючи гімн радянській школі, Ю. Збанацький педалює професійні якості вчителів: мудрість, працьовитість, відданість дітям, небайдужість до проблем, з якими стикаються учні. Такими є Леонід Максимович, директор школи-інтернату («Курилові острови»), який зміг роздвинути душу бешкетника Миколи Курила, відшукати до неї «ключика», Клавдія Фотіївна («Героподвія»), директор сільської школи, яка не могла уявити дня без своїх вихованців. Задля їх репрезентації письменник використовує зужитий у літературі «соцреалізму» прийом антитези: молодому, але «такому справжньому» вчителю Леоніду Максимовичу протиставлено Марію Африканівну (директор школи, з якої Миколу спровадили до інтернату), яка дбає лише за показники школи, дисципліну й абсолютно байдужа до дитячих проблем. Автор не відступає від ідеологічно заданої схеми й у показі еволюції персонажів-підлітків. Микола Курило, наприклад, тільки після знайомства із порядним, чесним і справедливим Андрієм Северіним віднайшов міцний ґрунт під ногами, став дивитись на світ іншими очима («Курилові острови»).

Наскрізно соцреалістичним творам про школу виразно резонує доробок митців нової генерації, художнє мислення яких виходило за соцреалістичні кордони й витоками своїми сягало не партійних настанов, а національної душі і внутрішнього світу людини. Творчість Г. Тютюнника, В. Близнаця, А. Дімарова, Н. Бічуї – культурно-національний прорив, що засвідчує суверенність індивідуального вираження, творення нової художньої дійсності без панівного офіціозу, центром якої стала дитина й дитячий світ.

Хрущовська відлига дала змогу для вираження письменницького таланту, внутрішньої духовної свободи, усвідомлення власної іманентної суті. Автобіографічна проза з ілюстраціями із власного дитинства («Климко», «Вогник далеко в степу» Гр. Тютюнника, «На коні й під конем» А. Дімарова та ін.) позбавлена казенного пафосу й облеслевої

риторики; вона відповідала потребам художньої творчості як такої, що уникає акцентів на перманентній боротьбі («за», «проти», «всупереч», що в принципі унеможлиблює творчу свободу митця), і повертала в літературний ужиток неповторне людське «я», присутнє в юних героях.

Репрезентація революційних експериментів на тлі монументального дидактизму поступилася місцем ліризму, апеляцією до національного духу, живої людської душі в автобіографічних творах, де актуалізовано, зокрема, і спогади про навчання, що позбавлені стереотипів ідеологізованого й позначеного комсомольськими значками та піонерськими краватками повчання.

У «Вогнику далеко в степу» Гр. Тютюнник говорить про нелегкі роки повоєнної відбудови, що збіглися з періодом навчання головних персонажів у ремісничому училищі. Вступ до навчального закладу зумовлений не стільки свідомим вибором професії, скільки можливістю в такий спосіб вижити й прогодуватися: «Тітка Ялосовета одразу заплакала, почала розказувати, що хату нашу “вкинуло бомбою у річку”, що живемо ми в тій хаті, як у норі, одягатися ні в що, їсти теж не дуже... А я стояв, дивився у підлогу і тримав у спітнілій руці згорнуті в дудочку документи: заяву, метричну довідку, таблиць за п'ятий клас і автобіографію. Мені було ніяково, що тітка Ялосовета розказує все про нас» [11:146–147]. Світ головного героя розкривається гамою вражень і відчуттів, він щоразу демонструє бажання пізнати життя в усьому розмаїтті, що в тексті передається комплексом художніх засобів, притаманних психологічній прозі.

Неповторний внутрішній світ особистостей, їхні психологічні відчуття розкриваються у творі за допомогою тактильно-зорово-кольорових асоціацій. «А мені всю ніч снилася Австралія! Наче я йду по Австралії, а кругом жовто-прежовто, і сонце пече... Силка любить географію і розповідає про кожну країну так, наче він там був. <...> ... – Так жовто, як у Штокаловому садку од абрикос. Банани, апельсини, ананаси» [11:162]. В уяві хлопців постають обриси далеких країн, про які вони із захопленням читали в підручнику географії, натомість вони асоціюються в підлітків з жовтогарячими абрикосами, яких ще жодного разу в житті не довелося скоштувати. Смакові відчуття підлітків, що водночас викликають плин думок, автор описує просто, але водночас психологічно зворушливо: «Ні, зразу не добереш того невидимого смаку! Як мед? Куди там тому медові! То мед – і все. А це... І сонцем пахнуть. Хоч і холодні. А ми думали, що вони гарячі...<...> Об щоки труться оксамитно – є таки на них пушок. А котра й сама за пазуху впаде, полоскоче золотою мишкою і пригріється, і вже її не чути» [11:166–167].

Дитинство у творчих підходах А. Дімарова – це всепереможна вітальність, художнє вираження якої потребує іншого духовного й емоційного осягнення. У його повісті «На коні й під конем» перед читачем постають доволі колоритні і промовисті пригоди, що траплялися з письменником в ранньому дитинстві, у підлітковому віці та юності. Життя бешкетного й непосидючого Толічки з доволі детально описаними епізодами навчання, спілкування з однолітками, матір'ю й учителями постає як майстерне авторське зображення певної доби, доступ до правдивого зображення якої довгий час був заборонений.

«...вчителі теж час від часу урочисто проголошували, ким я не буду. Якщо їм вірити, то мені не світила жодна професія, якої тільки прагне нормальна людина. Я не стану ні географом, ні літератором, ні інженером, ні істориком – вони це знали напевно. Не знали лише, ким же я стану...» [5:172], – такі згадки залишилися у письменника від «науки», в якій найулюбленішою дисципліною була та, що мала назву «канікули». У поле зору письменника потрапляє здебільшого не процес навчання, а враження від нього. З-поміж учителів найбільше захоплення викликав учитель фізики, дітей вражав насамперед його охайний вигляд, вишита сорочка, ідеально напрасовані стрілки галіфе, начищені до блиску чоботи й тихий спокійний голос. Його уроки стали найулюбленішими завдяки нестандартним запитанням, вмінням пожвавити інтерес підлітків прикладами з життя. З особливим ліризмом А. Дімаров згадує й перше кохання, що «прийшло до нас у тому ж таки дев'ятому класі, в другому півріччі. Це було якесь дивне кохання: воно спалахнуло, як пошесть, і за якийсь день охопило всі старші класи, а точніше – їхню чоловічу половину» [5:224]. Хлопців заворожує молодість і краса вчительки хімії, вони чекають її уроків, як свята, голять пушок, який щойно з'явився на щоках, носять додому її портфель.

Життя підлітка дуже тісно пов'язане з матір'ю. «Хоч я давно вже вивчив, що земля кружляє навколо сонця, однак підсвідомо ще вірю в те, що весь видимий світ обертається довкола мами. Тож мама не може померти, бо це означало б кінець усього світу» [5:172]. Сільська вчителька, яка сама виховувала двох синів, понад усе в житті прагнула дати їм освіту, вивести в люди, тому цілком зрозумілий пієтет, який осяває хлопця при згадці про маму – іноді сумовиту й задумливу, іноді веселу й бадьору, рішучу у своїх вчинках, – настроїй якої часто був результатом їх з братом бешкетної поведінки.

Навчальний заклад, його атмосфера, шкільне оточення виступають здебільшого антуражем задля показу плину буття особистостей, тих емоцій, що їх

переживають вони у процесі свого дорослішання й які зумовлюють вибір поведінки та морально-етичних життєвих пріоритетів в автобіографічних повістях Гр. Тютюнника й А. Дімарова.

До теми школи у своїй творчості звертався В. Близнець. На сторінках повісті «Старий дзвоник» автор простежив зміни шкільного приміщення упродовж певного відрізка часу: від воєнних років до сьогодення. За часів війни школа – тісна й приземкувата. У ній душно й темно, немає парт, по четверо за козликками сидять навчаються учні. Сучасна авторові школа – велика дерев'яна споруда, що виросла в центрі села й розгорнула під прямим кутом два свої крила-приміщення. Вона потопає у квітах і деревах. Письменник наголошує на тісному зв'язку людини й природи, він апелює до людської душі, що черпає сили з рідної землі, а це в свою чергу символізує незнищенність народного духу, продовжуваність життя: «...школа хоче зробити все так, щоб і сьогоднішні діти не одривалися від землі, щоб і вони мали одвічну радість людини, яка живе тісно злита з природою і яка змалку відкриває для себе і ці тихі річечки на лугах, і вечірні зорі над лісом, і запах сіна, той неповторний запах дитинства, що сниться нам потім усе життя...» [2:173].

У повісті «Женя і Синько» В. Близнець намагається осмислити проблему самотності в дитячому середовищі. Женя Цибулько живе в повноцінній родині, навчається у звичайній київській школі. Утім дівчинка не може віднайти себе: з раннього дитинства вона ідентифікує себе як хлопчика, носить хлопчачий одяг, грається в хлопчачі ігри, що врешті-решт у підлітковому віці виливається в типовий конфлікт особистості з собою і середовищем. Автор звертає увагу на складний внутрішній світ героїні, дисгармонію, і, як наслідок, проблеми міжособистісного спілкування. У пошуках комфортного стану, бажанні бути зрозумілою дівчинка віднаходить Синька – маленького волохатого чортика зі своєрідним характером, своїми примхами й забагами. Міфологічний персонаж стає її співбесідником і розрадником; створивши фантастичний світ із Синьком, дівчинка втікає в нього від навколишніх проблем, захищається від часом жорстокого світу своїх однолітків, де вона довгий час лишається чужою.

Вульгарної естетики соціалістичного реалізму у своїй творчості намагалася уникати Н. Бічуя, зробивши «хід конем» (В. Шкловський), осмислюючи характер підлітка, глибини його морального світу. Серед проблем, що їх зачіпає авторка у своїх творах і майстерно, з психологічним тактом розкриває, – становлення характеру, стосунків батьків і дітей, дорослішання й вибору друзів, справжніх і бездарних педагогів, першого кохання, міжособистісного спілкування

ровесників, самотності («Квітень у човні», «Шпага Савка Беркути», «Звичайний шкільний тиждень»).

У повісті «Звичайний шкільний тиждень» Н. Бічуя, тікаючи від соцреалістичних кайданів, заглиблюється в проблему самотності дитини вчителя (парадокс, який часто виникає в родинях педагогів: батьки-вчителі щоденно зайняті проблемами своїх вихованців, підвищенням власного професійного рівня, а власні діти знаходяться на периферії їх інтересів). Дівчинка вигадує собі друга Чуки-Мікі, який заповнює порожнечу в її житті: «І він з'явився – наче гном із давно знайомої казки. Вбраний у червону курточку й сірі штанці, він мав довгожелезну бороду, аж поза коліна, а міг уміститись на Лідиній долоні. Досі він також був самотній, бо дуже боявся великого світу і дорослих людей, тому не зважувався вийти зі свого закапелка навіть уночі. Удвох їм було добре. Удвох вони нічого не боялися» [1:79].

Виразного звучання у творчості письменниці набула тема вчителя. Він у письменниці – не нудний резонатор комсомольсько-комуністичних декларацій і гасел, а друг підлітків. Такою є Оксана Григорівна, яка дбає про мікроклімат у класному колективі, намагається згуртувати дітей спільними екскурсіями й поїздками, підготовкою до вечорниць; вчитель малювання, для якого найбільшою цінністю в житті є роботи учнів. Він зберігає їх удома на почесному місці й з особливою любов'ю про кожному з них розповідає.

Розповідаючи про непрості моменти в житті підлітків (повість «Шпага Савка Беркути»), письменниця використовувала арсенал засобів, притаманних психологічній прозі. З-поміж них – змалювання навколишнього середовища з метою відтворення стану персонажа: «...приглушено задзеленчав раптом і непотрібно будильник», «годинник переступав поволі крихітними ніжками-стрілками з секунди на секунду» (с. 52), «мама дзвонить весело» (с. 56), психологічний паралелізм: «бандура» вже не здавалася такою важкою, ступалося по тоненькому снігу на тротуарі легко й приємно; гарно ставало хлопцеві...» (с. 140); психологічну деталь, зокрема, використання певного кольору з метою увиразнення внутрішнього стану персонажа, його показу у стресовому стані: «Юлькові бачиться чорне місто у чорній ночі, білий сніг і білі рукавички Лілі. <...> Білі рукавички миготять Юлькові перед очима, одна, дві, десять. Дурниці, звідки десять рукавичок? <...> білі рукавички миготять Юлькові перед очима, білі рукавички затуляють усміхнений рот дівчинки» [1:170] та ін. «Архітектурний стиль письма» (Н. Марченко) Н. Бічуї дає можливість розкрити велич задуманого в колористиці деталей і гармонійності їх поєднання.

Як бачимо, школа в літературі ХХ ст. для і про дітей постає гамою тем і проблем (стосунки з

однолітками і вчителями, перше кохання, батьки й діти, вибір професії, самотність тощо), що репрезентовані у творах українських письменників, котрі працювали в добу «розквіту соцреалізму». Його канонізовані зразки (романи й повісті О. Донченка, О. Копиленка, Ю. Збанацького та ін.), в яких ідейність заступала місцем художність, а етичне вивиснувалося над естетичним, успішно виконували функцію формування нової людини й тривалий час лишалися взірцем наслідувально-повчального монументалізму в літературі. Уникнути догматизованих приписів соцреалізму почасти вдалося митцям нової генерації (Гр. Тютюнник, В. Близнець, А. Дімаров, Н. Бічуя), котрі у творах з виразно артикульованим шкільним

компонентом оминали гасла й декларації партз'їздів, не оспівували соціалістичні будні й успіхи радянської школи, а мовили про душу дитини, її найпотаємніші почуття і проблеми, щоразу демонструючи суверенність індивідуального вираження. Тонке відчуття дитячої психології, апеляція до загальнолюдських цінностей, емоційне бачення світу, психологізм у зображенні персонажів, синтез дитячого сприйняття і літературного таланту характеризують творчість цих письменників. Маючи за основу духовний світ людини, проза Гр. Тютюнника, В. Близнеця, А. Дімарова, Н. Бічуї, не належить певному часу, а й нині зберігає свою актуальність.

Література

1. Бічуя Н. Звичайний шкільний тиждень : повість та оповідання / Н. Бічуя. – К. : Веселка, 1973. – 157 с.
2. Близнець В. Вибрані твори : в 2 т. / В. Близнець. – К. : Веселка, 1983. – Т. 1 : Землянка. Старий дзвоник. Женья і синько : повісті для серед. шк. віку. – 1983. – 366 с.
3. Васильченко С. Чайка : повісті та оповідання : для серед. шк. віку / С. Васильченко. – К. : Веселка, 1981. – 279 с. : іл.
4. Грабович Г. Питання кризи й перелому в самоусвідомленні української літератури / Г. Грабович // Грабович Г. До історії української літератури : дослідження, есе, полеміка. – К., 1997. – С. 36–45.
5. Дімаров А. А. На коні й під конем : повість / Дімаров А. А. ; худож. оформлювач Є. В. Вдовиченко. – Х. : Фоліо, 2009. – 319 с. – (Українська література).
6. Донченко О. Золота медаль : роман / О. Донченко. – К. : Веселка, 1971. – 346 с.
7. Іванюк С. Література для дітей / С. Іванюк // Історія української літератури ХХ ст. : підруч. для студ. гуманіт. спец. вузів : 2 кн. / ред. В. Г. Дончик. – К., 1998. – Кн. 1 : Перша половина ХХ ст. – С. 418–421.
8. Історія української літератури ХХ століття : підруч. для студ. гуманіт. спец. вузів : у 2 кн. / ред. В. Г. Дончик. – К. : Либідь, 1998. – 464 с.
9. Кн. 2 : Друга половина ХХ століття / В. П. Агеєва [та ін.]. – [Б. м.] : [Б. в.], 1998. – 456 с.
10. Копиленко О. Дуже добре. Десятикласники : романи : для серед. та старш. шк. віку / О. Копиленко. – К. : Веселка, 1978. – 428 с.
11. Об издательстве «Молодая гвардия» // О партийной и советской печати, радиовещании и телевидении. – М., 1972. – С. 157–158.
12. Тютюнник Г. Вогник далеко в степу / Григорій Тютюнник. Смерть кавалера : повісті і оповідання / передм. А. Шевченка. – К. : Махаон Україна, 2001. – 256 с. : іл. – (100 кращих творів українського письменства).
13. Хархун В. П. Соцреалістичний канон в українській літературі: генеза, розвиток, модифікації : автореф. на здоб. наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.01.06 «Теорія літератури», 10.01.01 «Українська література» / Хархун Валентина Петрівна ; Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – К., 2010. – 39 с.

УДК 821.161.2 – 3 Довженко. 09 : 791

Н. С. Кузьменко

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Свобода творчості: від тексту О. Довженка до фільму Ю. Солнцевої (на прикладі «Поєми про море»)

Кузьменко Н. С. Свобода творчості: від тексту О. Довженка до фільму Ю. Солнцевої (на прикладі «Поєми про море»). У статті розглянуто проблему розуміння та трактування лексеми «свобода» у Радянському Союзі. Виконано дискурс-аналіз опозицій «текст – фільм», «Довженко – Солнцева» на прикладі «Поєми про море». Акцентовано увагу на екстралінгвальних факторах, які вплинули на диференціацію поглядів митців (соціальні зв'язки, географія, гендерна відмінність, культурні впливи). Систематизовано певні аспекти відмінності між текстом та фільмом (зміна мови, акторського складу, локації зйомки, манери оповіді тексту і т. ін.). Свої припущення ми засновували на щоденникових записках митця, його листуванні, а також на листах акторів та його друзів. Зроблені висновки щодо пропагандистських мотивів фільму, а також їхній аналіз.

Ключові слова: О. Довженко, Ю. Солнцева, дискурс, фільм, пропаганда.